

SPAȚIUL SACRU ÎN BISERICA CREȘTINĂ DE TRADIȚIE BIZANTINĂ. TREI PERSPECTIVE

Ancuța-Maria ILIE

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Social and Human Sciences
Personal e-mail: ancuta.ilie@ulbsibiu.ro

THE SACRED SPACE IN THE EASTERN CHURCH. THREE PERSPECTIVES

Abstract: The creation of sacred spaces has played a central role during the evolution of christian faith and culture. The main source of inspiration has been the word of the Bible which describes the design of the Holy Place as told by God to the chosen ones at various times. The divine models have been filled with symbolic meanings by Holy Fathers and Byzantine theologians. Thus, the understanding of their writings and the Holy Bible come first when analysing the sacred spaces of the Eastern Church. This article presents the main concepts regarding the Church, its architecture and spiritual meaning, of three Byzantine thinkers – Dionysius the Areopagite, Maximus the Confessor and Symeon of Thessalonike.

Keywords: sacred space, church, Eastern Church, Dionysius the Areopagite, Maximus the Confessor, Symeon of Thessalonike.

Citation suggestion: Ilie, Ancuța-Maria. “Spațiul sacru în biserica creștină de tradiție bizantină. Trei perspective.” *Transilvania*, no. 1 (2021): 86-90. <https://doi.org/10.51391/trva.2021.01.09>.

În dezvoltarea culturii și credinței creștine, crearea de spații sacre a jucat un rol esențial. Cele mai importante idei care stau la baza acestora și de la care se dezvoltă principalele interpretări simbolice ale arhitecturii sacre creștine se găsesc în Sfânta Scriptură. Aici este prezentat modelul Sfântului Lăcaș sub forma Cortului Adunării, a Templului din Ierusalim și a Ierusalimului ceresc. Modelele biblice ale spațiului sacru, create de Yahve dintotdeauna, împreună cu toate obiectele de cult, au fost arătate în diverse momente aleșilor pentru a fi reproduse pe pământ. Aceste modele care au fost interpretate și îmbogățite simbolic de teologii bizantini se transmit și se păstrează în edificiul bisericii.

În urma unui lung proces de încheiere, dezvoltare și consolidare, spațiul bisericii creștine de tradiție

bizantină se dezvoltă într-un produs complex, în care arhitectura, iconografia, icoanele miraculoase, relicvele, ritualul și dispozitivele liturgice conlucrează în vederea creării și delimitării acestor spații sacre. Ele ofereau și oferă cadrul necesar trăirii religioase a credincioșilor în scopul mântuirii.

Un pas important în abordarea conceptelor de *sacru* și *spațiu sacru* în raport cu producția artistică și arhitecturală bizantină și post-bizantină este să ne îndreptăm atenția către scrierile Părinților Bisericii și ale teologilor bizantini. Ideile acestora au influențat gândirea despre spațiul sacru, percepția acestuia și resorturile care au stat la baza producției arhitecturale în biserica creștină de tradiție bizantină de-a lungul secolelor. În acest articol voi prezenta trei perspective

asupra spațiului sacru al Bisericii ale Părinților Bisericii și teologi bizantini Pseudo-Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul și Simeon, arhiepiscop al Tesalonicului.

Pseudo-Dionisie Areopagitul

Până în perioada Renașterii, autorul *Corpus Dionysiacum* a fost considerat a fi Dionisie din Areopag, un ucenic al Sfântului Apostol Pavel, ipoteză care a început să fie contestată, subliniindu-se influențe neoplatonice¹ - și acestea contestate de unii scriitori² -, care l-ar plasa mai târziu în timp, între sfârșitul secolului al V-lea și începutul secolului al VI-lea. Alți comentatori recunosc cadrul filosofic și terminologia neoplatonice cărora le este tributar Dionisie, observând însă conținutul teologic de tradiție creștină pe care îl îmbracă.³ Incertitudinea identității sale l-a făcut cunoscut în literatură și ca Pseudo-Dionisie. Problema anonimatului autorului acestor texte este una nerezolvată în istoria perioadei patristice, care a încurajat speculații nelimitate, dezbateri și argumente deseori contradictorii despre perioada în care acesta a trăit și a scris, despre influențele în gândirea sa, antecedentele filosofice și teologice, intențiile avute și despre moștenirea pe care a lăsat-o.

Studiile bizantine recente încearcă să determine moștenirea scrierilor dionisiene asupra artei și arhitecturii medievale și măsura în care acestea erau cunoscute și înțelese de meșterii și comanditarii lucrărilor.⁴ *Corpus Dionysiacum* a fost tradus în mai multe limbi în perioada medievală, inclusiv în slavona bisericească, până în secolul al XIV-lea, fiind cunoscut în mediile intelectuale monastice.⁵ Discursul dionisian a influențat poziția iconodulilor în perioada crizei iconoclaste (fiind foarte vizual în evocări) și a influențat și a fost adoptat de mediul monastic isihast al Sfântului Grigorie Palama (și de succesorul său, Sfântul Simeon al Tesalonicului).⁶

În *Corpus Dionysiacum*, Dionisie Areopagitul conferă o dimensiune vizuală temelor abordate, alimentează o gândire prin imagini, care este plauzibil să fi avut impact asupra realizărilor artistice. El introduce conceptul de „ierarhie” prin care să explice „ierarhia cerească” și, reflecția ei pământească, „ierarhia bisericească”. Dumnezeu cel nevăzut, Cel mai presus de ființă, Unul, se face cunoscut și iluminează în grade diferite toate ființele. Această structură ierarhică impune diferite trepte de existență ființelor, care astfel se află în rapoarte de supra- sau subordonare între ele. Treptele inferioare sunt dependente în iluminare de contemplarea și imitarea celor superioare. Acestea din urmă, la rândul lor, sunt datoare să le susțină și să le ridice pe cele inferioare în existență. În „Ierarhia cerească”, Dionisie Areopagitul numește trei ordine îngerești, a câte trei trepte de iluminare astfel: primul ordin, așezat „nemijlocit în cea mai înaltă apropiere în jurul lui Dumnezeu”, este compus din Serafimi, Heruvimi și Tronuri, al doilea ordin, descrescător, este compus din Puteri, Domnii și

Stăpânii, iar cel de-al treilea compus din Începătorii, Arhangheli și Îngeri.⁷ Ierarhia întregii creații leagă lumea pământească de lumea îngerească și de Dumnezeu.

Din tema ierarhiei se desprinde și cea a simbolurilor, prin care lucrările dumnezeiești se fac cunoscute pe pământ. Lucruri sau gesturi simbolice au capacitatea de a primi și a transmite aceste lucrări într-o formă sensibilă. Această idee a susținut și explicația teologică a prezenței active a lui Dumnezeu în biserică.⁸

Astfel, din *Corpus Dionysiacum* pot reieși câteva subiecte cu o coordonată vizuală accentuată: ierarhia angelică, metafizica luminii (din iluminarea ființelor de Dumnezeu), ritualurile liturgice și caracterul lor performativ în spațiu, simbolurile, metaforele geometrice (ale mișcărilor îngerilor și ale sufletelor).

Este posibil să existe o legătură între conceptul dioisian de ierarhie și organizarea programului iconografic în arhitectura bisericilor bizantine, care este unul ierarhic. Decorația interioară este împărțită în trei zone, iar conform ierarhiei dionisiene, nivelul de sacralitate scade treptat din partea superioară spre cea inferioară. Astfel, registrele superioare ilustrează tărâmul ceresc, divin (imagini cu Hristos, Maica Domnului, ierarhiile îngerești, apostoli), partea mediană este rezervată scenelor narative din viața lui Hristos (care are atât o natură umană, cât și una divină), iar registrul inferior, cel mai apropiat de congregație (sfînți, sfinte).

Sfântul Maxim Mărturisitorul (580 - 662)

Sfântul Maxim Mărturisitorul, devenit sfânt în Biserica Răsăriteană, a fost teolog bizantin și oponent al monotelismului. Influența majoră pe care au exercitat-o asupra sa scrierile lui Dionisie Areopagitul creează cadrul filosofic mai larg, în care se sintetizează celelalte influențe. Aceste influențe s-au manifestat în antropologia sa, din partea lui Grigorie de Nyssa,⁹ în teologia ascetică, de la Evagrie Ponticul, în interpretarea Scripturii de hermeneutica lui Philon din Alexandria și Origene (în modificările aduse de părinții capadocieni și Dionisie Areopagitul).¹⁰ Maxim Mărturisitorul a fost un gânditor sintetic, dar cu o minte independentă. El s-a folosit subtil de *Corpus Dionysiacum* și nu a ezitat să modifice și să corecteze idei teologice caracteristice ale lui Dionisie Areopagitul sau ale predecesorilor săi.¹¹

În urma revizitării operei sale în secolul al XX-lea, Sfântul Maxim s-a bucurat de interes și apreciere crescute, fiind considerat „cel mai mare teolog bizantin” și cel mai mare ecleziolog dintre Părinții Bisericii.¹²

*Mistagogia*¹³ reprezintă o sinteză a gândirii antropologice și cosmice a sfântului. Aici se găsesc principalele idei formulate de Maxim despre Biserică. El o plasează în centrul unor relații care îl leagă pe Dumnezeu de om și creație. În Biserică, arhetip al omului și al cosmosului, se reflectă mișcarea dinamică, ridicarea, a întregii creații spre unirea desăvârșită cu Dumnezeu. Încă

din începutul lucrării, sfântul face referire la „Despre Ierarhia Bisericească” a lui Dionisie Areopagitul, pe care îl numește „acel fericit bătrân”, „preasfântul și cu adevărat descoperitorul celor dumnezeiești”.¹⁴

În primele capitole din *Mistagogia*, Maxim detaliază imagini și modele ale Bisericii, „înțelesuri spirituale”. Astfel, în primul capitol, Biserica este văzută ca fiind „chip și icoană a lui Dumnezeu”, adică are „aceeași lucrare ca El”, realizată prin „imitare și închipuire”.¹⁵ „Imitare” a lucrării divine în sensul în care, Biserica, precum Dumnezeu, realizează unirea într-un întreg a părților altfel deosebite ca natură. Prin „închipuire”, Biserica este o imagine a arhetipului divin, a unirii lui Dumnezeu cu lumea întreagă, este un mijloc vizibil prin care se realizează lucrarea invizibilă a lui Dumnezeu.¹⁶

Această idee a diferenței dintre părți - deosebite ca natură -, dar în același timp unite prin activitatea divină se regăsește la baza modelelor oferite Bisericii în următoarele capitole. Arhitectonic, sfântul împarte edificiul bisericii, care este „un singur locaș”, în două diviziuni spațiale: *hierateion*¹⁷ („destinat numai preoților și liturghisitorilor”) și naos (destinat „întregului popor”).¹⁸ Întregul nu se împarte odată cu părțile, iar părțile sunt „amândouă identice întreolaltă”, prin faptul că „naosul este hierateion în potență”, tinde spre sfințire, și „hierateionul este naos actualizat”, având începutul acțiunii sfințitoare în naos.¹⁹

În cel de-al II-lea capitol, Biserica este văzută ca „icoană a întregului cosmos”. Cosmosul se împarte în inteligibil, cu ființe nevăzute și în sensibil, cu ființe văzute.²⁰ dar este în același timp neîmpărțit. Astfel, dacă Biserica este imagine a cosmosului, acesta din urmă are ca hierateion cosmosul inteligibil și ca naos cosmosul sensibil.²¹

Pe aceeași schemă, „înțelesurile spirituale” ale Bisericii continuă. În capitolul al III-lea, Biserica este icoană a lumii sensibile, hierateionul fiind cerul, iar naosul pământul.²² Biserica îl „închipuie simbolic pe om” în capitolul al IV-lea, astfel, hierateionul este sufletul, altarul mintea și naosul este trupul.²³ Dar, Biserica poate fi doar icoana unei părți a omului, anume a sufletului - capitolul al V-lea. Maxim numește cinci perechi de trepte ale sufletului, dintre care, cele ce țin de minte reprezintă hierateionul, iar cele ce țin de rațiune reprezintă naosul.²⁴

Sfântul Simeon al Tesalonicului (ca. 1375-1430)

Sfântul Simeon a fost călugăr, inițiat în doctrina isihastă, în mediul lui Calist și Ignatie Xantopol. Între 1416-1417 este numit arhiepiscop al Tesalonicului. În mediul isihast al secolelor al XIV-lea - al XV-lea, scrierile areopagite erau foarte apreciate și astfel, ele au influențat perspectiva lui Simeon asupra spațiului sacru al bisericii, văzut ca o manifestare a prezenței divine.²⁵ Nicholas Constatas caracterizează proiectul lui Simeon ca o încercare de sincronizare a discursului liturgic dionisian cu teologia palamită.²⁶

A fost un scriitor prolific, printre temele abordate incluzând și simbolistica arhitecturii bisericii. În primul rând, Simeon consideră că Biserica este „Casa lui Dumnezeu, alcătuită din lucruri neînsuflețite ce se sfințește cu Dumnezeiescul Dar și cu rugăciunile cele preoțești, și nu este ca celelalte case, ci este făcută pentru Dumnezeu, și pe Dânsul îl are locuitor [...] nu o mai numim pe dânsa numai casă, ci Sfântă.”²⁷ Este un spațiu diferit de oricare altul prin prezența divină care se manifestă aici prin intermediul Sfântului Duh și al rugăciunii preoților.

Simeon înțelege biserica ca pe o imagine a cosmosului și oferă interpretări simbolice celor trei mari diviziuni ale bisericii (pronaos, naos, altar) organizate longitudinal. El face asocieri și corelări multiple, astfel tripartiției arhitecturale îi corespunde: tripartiția cosmosului („cele ce sunt pe pământ, în cer și mai presus de ceruri”);²⁸ „Cortul care era împărțit în trei și Biserica lui Solomon”;²⁹ „cețele cele de sus cu rânduială întreită”³⁰ sau categoriile de persoane prezente în biserică („adunările drept slăvitorilor, care întreit sunt împărțit: a celor hirotonisiți zic, a credincioșilor celor desăvârșiți și a celor ce sunt în pocăință”).³¹ Cum cele trei spații distincte sunt conținute într-o singură unitate arhitecturală, edificiul este văzut și ca imagine a Sfintei Treimi („Biserica arătând aceasta se desparte în trei, căci Dumnezeu este Treime”;³² „toată dumnezeiasca Biserică întreită [...] însemnează Treimea”³³), unică în multiplicitate.³⁴

Simeon trece la asocieri cu modele binare. Împărțirea bisericii de această dată în două zone restructurează sintaxa spațială, creând o limită accentuată între ele - între altar și ceea ce se află în afara altarului, adică naosul și pronaosul, luate împreună. Astfel, iconostasul crește în importanță.³⁵

Forma binară a spațiului sacru este o reflexie a unor tipare. Biserica este icoană: a lui Hristos, uman și divin („Însuși Hristos, care este îndoit, Dumnezeu și Om, după una văzut și după alta nevăzut”); a omului, care este trup și suflet; a Tainei Treimii, necunoscută în esență, (deci nu poate fi reprezentată), dar cunoscută prin diversele manifestări și acțiuni („care este neapropiată cu Ființa, și cunoscută cu purtarea de grijă și cu puterile”) sau a lumii vizibile în care cerul este Altarul, iar pământul este în pronaos și naos.³⁶

Semnificația arhitecturală este generată de experiența liturghiei însăși, care este proiecția lumească a celei cerești, dar mediată de simboluri pentru a o putea înțelege: „acesta se face și sus și jos, însă acolo fără de acoperire și nu prin semne, iar aici prin oarecare închipuire căci purtăm trup stricăcios”.³⁷

Am observat în scrierile celor trei Părinți modul simbolic în care este înțeles spațiul bisericii și prezența modelului divin în configurația arhitecturală, dar și în ritualul liturgic. Ideea dionisiană a ierarhiei este aplicată în practica programului iconografic și configurației spațiale a edificiului. Asocierile antropologice și cosmice

aplicate bipartiției sau tripartiției bisericii, prezente în scrierile lui Maxim Mărturisitorul și Simeon al Tesalonicului, subliniază clar și sugestiv nivele diferite de încărcătură sacră ale încăperilor bisericii, dinspre exterior spre interior, spre Sfânta Sfintelor - unde încărcătura este maximă, prin prezența lui Dumnezeu.³⁸

Note:

1. Influențele neoplatonice sunt acceptate de majoritatea scriitorilor, mai ales în rândul istoricilor de artă în ceea ce privește această influență în estetica bizantină. Andrew Louth, „Reception of Dionysius in the Byzantine World: Maximus to Palamas”, în *Re-thinking Dionysius the Areopagite*, ed. Sarah Coakley, Charles M. Stang (Oxford: Wiley-Blackwell, 2009), 119-148; Maximos Constas, „Maximos the Confessor, Dionysius the Areopagite, and the Transformation of Christian Neoplatonism”, 11; A. H. Armstrong, ed., *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 457-461.
2. În introducerea traducerii românești, Dumitru Stăniloae încearcă să demonstreze vechimea postapostolică sau chiar apostolică a scrierilor areopagite și să-l identifice pe autor cu Dionisie din Areopag, devenit ucenic al Sfântului Apostol Pavel. El încearcă să demonteze teza influenței filosofiei neoplatonice a lui Plotin și Proclu. De asemenea, *Scoliile* la scrierile areopagite au fost atribuite lui Ioan episcop de Scythopolis din Galileea sau lui Maxim Mărturisitorul, Dumitru Stăniloae optând pentru cel din urmă. Sfântul Dionisie Areopagitul, *Opere complete*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae (București: Paideia, 1996), 7-13.
3. Ernesto Sergio Mainoldi, „Why Dionysius the Areopagite? The Invention of the First Father”, *Studia Patristica* 96, (2017): 425-441. Autorul propune în acest studiu recent o nouă ipoteză asupra identității autorului *Corpus Dionysiacum*. El spune că aceste scrieri au fost realizate de teologi din cercul împăratului Iustinian, sub patronajul acestuia, cu scopul de a fi o replică la problemele ierarhiei bisericești, de a corecta origenismul de secol al VI-lea și de a depăși moștenirea filosofică a neoplatonismului păgân.
4. Jelena Bogdanović, „Rethinking the Dionysian Legacy in Medieval Architecture: East and West”, în *Dionysius the Areopagite between Orthodoxy and Heresy*, ed. Ivanović Filip (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2011), 109-135.
5. Bogdanović, „Rethinking”, 110-111.
6. Ernesto Sergio Mainoldi, „Introduction”, în *Pseudo-Dionysius and Christian Visual Culture, c.500-900*, ed. Francesca Dell'acqua, Ernesto Sergio Mainoldi, seria „New Approaches to Byzantine History and Culture”, (Cham: Palgrave Macmillan, 2020), vii; Nicholas P. Constas, „Symeon of Thessalonike and the Theology of the Icon Screen”, în *Thresholds of the Sacred: Architectural, Art Historical, Liturgical, and Theological Perspectives on Religious Screens, East and West*, ed. Sharon Gerstel (Cambridge: Harvard University Press, 2006), 180; Dumitru Stăniloae, „Introducere”, în *Opere complete*, Sfântul Dionisie Areopagitul (București: Paideia, 1996), 12.
7. „Despre Ierarhia Cerească”, cap. VI, 2, în *Opere complete*, Sfântul Dionisie Areopagitul, (București: Paideia, 1996), 23.
8. Stăniloae, „Introducere”, 11.
9. Armstrong, *The Cambridge History*, 492.
10. Pauline Allen, Neil Bronwen, ed., *The Oxford Handbook of Maximus the Confessor*, (Oxford: Oxford University Press, 2015), 253.
11. Maximos Constas, „St. Maximus the Confessor: A Bridge Between the Churches”, lucrare prezentată la Notre Dame Seminary, New Orleans, 20.02.2019, 3.
12. Constas, „St. Maximus”, 6.
13. Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, trad. Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae (București; Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2017).
14. Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, 105.
15. Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, 107.
16. Notă Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, în *Mistagogia*, Maxim Mărturisitorul, (București; Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2017), 165.
17. Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae explică într-o notă că „hieraționul este, după toată probabilitatea, spațiul în care e așezată masa altarului, căruia Sfântul Maxim pare a-i spune simplu, altar. Din această scriere [...] s-ar părea că spațiul altarului nu era încă atât de bine izolat de naos, ca mai târziu.” Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, 166.
18. Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, 110.
19. Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, 111.
20. Ideea Bisericii ca imagine a universului împărțit în vizibil și invizibil se regăsește și în concepția Sfântului Simeon al Tesalonicului.
21. Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, 111.
22. Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, 112.
23. Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, 113.
24. Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, 114-121.

25. Conostas, „Symeon of Thessalonike”, 166.
26. Conostas, „Symeon of Thessalonike”, 180.
27. Sfântul Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe, două principii puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii săi*, ed. Protosinghel Grighentie Natu, vol. I, în colecția „Frumusețile viețuirii creștine”, (Ed. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2002), 173.
28. Sfântul Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe, două principii puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii săi*, ed. Protosinghel Grighentie Natu, vol. II, în colecția „Frumusețile viețuirii creștine”, (Ed. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2003), 129.
29. Este vorba despre Cortul Adunării făcut de Moise în deșert. Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat*, vol. I, 175.
30. Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat*, vol. II, 129.
31. Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat*, vol. II, 129.
32. Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat*, vol. I, 175.
33. Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat*, vol. II, 129.
34. Ideea distincției dintre părți, totodată unite se găsește și în *Mistagogia* Sfântului Maxim Mărturisitorul.
35. Conostas, „Symeon of Thessalonike”, 167.
36. Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat*, vol. II, 128-129.
37. Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat*, vol. I, 175.
38. „Acolo Mă voi întâlni cu tine; și de la înălțimea capacului ispășirii, dintre cei doi heruvimi așezați pe chivotul mărturiei, îți voi da toate poruncile Mele pentru copiii lui Israel.” Exod. 25:22. *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, trad. Dumitru Cornilescu (București: Societatea Biblică, 1924, revizuită 2016).
<https://biblia.resursecrestine.ro/>

Bibliography:

- Allen, Pauline and Neil Bronwen, eds. *The Oxford Handbook of Maximus the Confessor*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Armstrong, A. H., ed. *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament [The Bible]*. Translated by Dumitru Cornilescu. București: Societatea Biblică, 1924, revizuită 2016.
- Bogdanović, Jelena. "Rethinking the Dionysian Legacy in Medieval Architecture: East and West." In *Dionysius the Areopagite between Orthodoxy and Heresy*, edited by Filip Ivanović, 109-135. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2011.
- Conostas, Maximos. "Maximus the Confessor, Dionysius the Areopagite, and the Transformation of Christian Neoplatonism"
- Conostas, Maximos. "St. Maximus the Confessor: A Bridge Between the Churches." Presented at Notre Dame Seminary, New Orleans, 20.02.2019.
- Areopagitul, Sfântul Dionisie. *Opere complete [Complete works]*. Translated by Pr. Dumitru Stăniloae. București: Paideia, 1996.
- Conostas, Nicholas P. "Symeon of Thessalonike and the Theology of the Icon Screen." In *Thresholds of the Sacred: Architectural, Art Historical, Liturgical, and Theological Perspectives on Religious Screens, East and West*, edited by Sharon Gerstel, 163-183. Cambridge: Harvard University Press, 2006.
- Louth, Andrew. "Reception of Dionysius in the Byzantine World: Maximus to Palamas." In *Re-thinking Dionysius the Areopagite*, edited by Sarah Coackley and Charles M. Stang, 119-148. Oxford: Wiley-Blackwell, 2009.
- Mainoldi, Ernesto Sergio. "Introduction." In *Pseudo-Dionysius and Christian Visual Culture, c.500-900*, edited by Francesca Dell'Acqua and Ernesto Sergio Mainoldi, series „New Approaches to Byzantine History and Culture”, v-xiii. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.
- Mainoldi, Ernesto Sergio. "Why Dionysius the Areopagite? The Invention of the First Father." *Studia Patristica* 96, (2017): 425-440.
- Mărturisitorul, Sfântul Maxim. *Mistagogia [Mystagogy]*. Translated by Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2017.
- Tesalonicului, Sfântul Simeon Arhiepiscopul. *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe, două principii puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii săi [Treatise on all the dogmas of our Orthodox faith, two principles set by our Lord Jesus Christ and his followers]*, edited by Protosinghel Grighentie Natu, collection „Frumusețile viețuirii creștine” [“The beauties of the Christian life”], vol. I. Ed. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2002.
- Tesalonicului, Sfântul Simeon Arhiepiscopul. *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe, două principii puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii săi [Treatise on all the dogmas of our Orthodox faith, two principles set by our Lord Jesus Christ and his followers]*, edited by Protosinghel Grighentie Natu, collection „Frumusețile viețuirii creștine” [“The beauties of the Christian life”], vol. II. Ed. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2003.
- <https://biblia.resursecrestine.ro/> Consultat la data 10.10.2020